

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-56>

УДК 330.15

Штуца В.М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ВИРІШЕННІ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ В УКРАЇНІ

Анотація. Держава протягом всієї історії свого існування, поряд із завданнями підтримки порядку, законності, організації національної оборони, виконувало певні функції в сфері економіки. Державне регулювання економіки має довгу історію. У період раннього капіталізму в Європі існував централізований контроль над цінами, якістю товарів і послуг, процентними ставками і зовнішньою торгівлею. У сучасних умовах будь-яка держава здійснює регулювання національної економіки з різним ступенем державного втручання в економіку. Особливо зростає роль державного регулювання в умовах економічної кризи. Світовий досвід показав, що вихід із кризи можливий лише при твердій централізації державної влади і проведенні нетривіальних заходів для забезпечення економічного зростання. Так було і з західноєвропейськими країнами в післявоєнний період, і з латиноамериканськими країнами (Аргентиною, Бразилією) – в наш час. Трансформуючи економічні системи, масштабно розвиваючи виробництво, суспільство саме себе веде до кризи іншого характеру – екологічної кризи.

Ключові слова: глобальні екологічні проблеми, економіко-екологічні інструменти, міжнародна інтеграція, екологізація, екологічна політика, промисловий потенціал, екобізнес, інноваційні технології.

Shtutsa Viktor

National University "Odessa Law Academy"

THE ROLE OF THE STATE IN RESOLVING OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN UKRAINE

Summary. The state throughout its history of existence, along with the tasks of maintaining order, law, organizing national defense, performed certain functions in the economic sphere. State regulation of the economy has a long history. In the period of early capitalism in Europe, there was a centralized control over prices, the quality of goods and services, interest rates and foreign trade. In modern conditions, any state regulates the national economy with varying degrees of state intervention in the economy. The role of state regulation in the conditions of the economic crisis is especially increasing. World experience has shown that a way out of the crisis is possible only with a rigid centralization of state power and carrying out non-trivial measures to ensure economic growth. So it was with Western European countries in the postwar period, and with Latin American countries (Argentina, Brazil) – in our time. Transforming economic systems, developing production on a large scale, society itself leads to a crisis of a different nature – an environmental crisis. The interrelation of the economic and environmental crises is currently not in doubt. Thus, reforms in the economy and the socio-political sphere have affected all aspects of the life of Russian society, including the state of environmental work. Economic programs are slow and inconsistent. Most industrial enterprises are unprofitable, the financial situation in the country is extremely difficult. In such conditions, the executive branch tries to solve socio-political and economic tasks as a matter of priority to the detriment of others, including, obviously, environmental ones. And yet, the state cannot ignore them. It cannot be said that environmental problems in Ukraine are not solved at all. However, there is a paradoxical situation. On the one hand, at the level of the country's leadership, dozens of laws, regulations, instructions governing the consumption of natural resources and limiting the degree of environmental pollution are adopted, central and local environmental organizations are active. On the other hand, the current economic situation has a clearly negative impact on the final implementation of environmental programs and compliance with "environmental laws".

Keywords: global environmental problems, economic and ecological instruments, international integration, ecologization, environmental policy, industrial potential, eco-business, innovative technologies.

Постановка проблеми. Найявніші екологічних проблем свідчить про те, що стан економіки і природоохоронна діяльність знаходяться в прямій залежності. Проблеми забруднення навколишнього середовища, що роблять істотний вплив на економічний розвиток, визначені в економічній науці як негативні зовнішні ефекти (негативні екстерналії). Найбільш поширеним методом державного впливу на забруднення навколишнього природного середовища є адміністративне регулювання, що полягає в прямих заборонах і вимогах виконання економічними суб'єктами ряду дій, що підкріплюється міццю державного апарату примусу. Однак практика показує, що встановлені стандарти і норми викидів, дозволяють незначно скоротити розміри екстерналій і, як наслідок, не призводять до

оптимального розміщення ресурсів, оскільки не враховують індивідуальних особливостей залучених в подібні ситуації економічних суб'єктів. Ринкові методи боротьби із забрудненням навколишнього середовища, що застосовуються в поєднанні з адміністративними в останні роки, також не дають відчутних практичних результатів.

Сучасна політика України в галузі екології не забезпечує розвитку і впровадження нових, досконаліших програм і технологій. Необхідно провести аналіз особливостей регулювання державою процесів природокористування в сучасній Україні і зарубіжжя.

Мета полягає в пошуку більш досконалої політики держави, орієнтованої на ефективну сполучуваність адміністративних і економічних методів регулювання процесів природокористу-

вання та охорони навколишнього середовища, що забезпечує використання прогресивних екологічних програм і проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом помітно зросла кількість досліджень, предметом яких стало розгляд ролі держави у вирішенні еколого-економічних проблем. Цій темі в Україні присвячені дослідження таких науковців, як Губанова О.Р., Язлюк Б.О., Єлісеєва Л.В., Стрішенець О.М., Цимбалюк І.О., Павліха Н.В., Московчук А.Т., Ушакова-Кірпач І.М. та багато інших.

У більшості публікацій науковці пропонують свій досвід щодо використання еколого-економічних інструментів в Україні, стан сучасного механізму екологічного регулювання природокористування та перспективність діючих інструментів еколого-економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Проте ґрунтовних досліджень щодо вирішення еколого-економічних проблем в Україні бракує і тому ця тема є перспективною для подальшого розгляду та впровадження у економіку країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовано та систематизовано загальну інформацію про економіко – екологічні проблеми в Україні, запропоновані заходи, які необхідно вжити державі для їх вирішення.

Мета статті. Метою статті є визначення ролі держави у вирішенні економіко-екологічних проблем в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштабні порушення екології та необхідність компенсації втрат від них, які завдані великими аваріями і стихійними лихами, створюють реальну загрозу витрачання фінансових і матеріальних ресурсів на підтримку нинішнього потенціалу економіки, а не на вирішення стратегічних завдань щодо формування її нової структури.

За мінімальними оцінками вчених, на теперішній час додаткові витрати народного господарства, які пов'язані із ліквідацією забруднень навколишнього середовища і деградацією поновлюваних природних ресурсів, складають в Україні сотні мільярдів гривень на рік.

Розвиток ринкових відносин і конкуренції, який відбувається в країні, має привести до значного підвищення технічного і технологічного рівня виробництва, бути стимулом для ресурсо- та енергозбереження, структурної перебудови економіки. Це має призвести до зменшення забруднення навколишнього природного середовища. Також, цей висновок підтверджується досвідом розвитку інших країн з ринковою економікою за останні 20 років. Крім цього, у перехідний період в країні можливе виникнення небезпеки пов'язаною з погіршенням екологічної ситуації під впливом наступних факторів:

- руйнування налагоджених за багато років господарських зв'язків, порушення важливих проектних і технологічних режимів, посилення аварійності деяких виробництв;

- фінансових труднощів підприємств, які тягнуть за собою певні обмеження щодо можливостей необхідних для впровадження та реалізації природоохоронних заходів;

- недостатні бюджетні асигнування галузям, які відповідальні за відтворення та охорону природних ресурсів (лісове господарство, водне господарство, геологорозвідка, природоохоронні органи);

У зв'язку з відсутністю закріплених законодавством розмежувань повноважень і відповідальності органів влади і управління по вертикалі і горизонталі (неузгодженість рішень, які приймаються у галузі використання ресурсів і забезпечення екологічної безпеки), виникають безвідповідальні дії в розпорядженні природних ресурсами і їх фактичне розкрадання.

Стабілізація і покращення екологічної ситуації можливе тільки шляхом зміни орієнтації соціально-економічного розвитку, а також формування нових ціннісних і моральних установок, перегляду структури потреб, цілей, пріоритетів і способів діяльності людини. Враховуючи вищезазначене, потрібно розробити комплекс політичних, законодавчих, соціально-економічних, технологічних та інших заходів, які радикально змінять ситуацію що склалася. При цьому в перехідний період дуже важливо дотримуватися принципу розумних компромісів при вирішенні конфліктів, які можуть виникнути між необхідністю дотримання екологічних регламентації і обмежень, з одного боку, і економічною мотивацією господарської діяльності, з іншого.

Здатність підприємств виконати встановлені екологічні вимоги до виробничої діяльності, відшкодувати економічний збиток, що наноситься навколишньому природному середовищу і здоров'ю населення в результаті забруднення, повинні відігравати вирішальну роль при визначенні перспектив їх функціонування в умовах ринкової економіки. Територіальним органам управління спільно з галузевими міністерствами і відомствами слід в найкоротші терміни сформулювати переліки найбільш небезпечних в екологічному відношенні підприємств і підготувати програми їх перепрофілювання та реконструкції.

Важливу роль при цьому відіграє ефективне використання технічної та фінансової допомоги міжнародних організацій, іноземних інвестицій. У зв'язку з особливою гостротою екологічних проблем в Україні переважна більшість інвестиційних проектів повинно мати явно виражену екологічну спрямованість, сприяти поліпшенню стану навколишнього середовища і в обов'язковому порядку проходити прийняту міжнародними організаціями процедуру їх екологічної оцінки.

В Україні, в умовах переходу до ринкової економіки спостерігається зниження інституційної активності, що вже зараз підтверджується нездатністю держави комплексно і послідовно здійснювати регулювання процесів природокористування та охорони навколишнього середовища. Д. Норт виходить з того, що будучи «правилами гри», інститути задають систему стимулів (позитивних і негативних), направляючи діяльність людей в певне русло. Цим вони знижують невизначеність і роблять соціальне середовище більш передбачуваною. Люди утримуються від спроб шахрайства, крадіжки, обману коли вони вірять що закони надійні і справедливі, умови договорів і право власності будуть дотримуватися. Головною функцією таких інститутів є економія трансакційних витрат.

Однак створення і підтримання загальних «правил гри» в свою чергу вимагає чималих витрат. Поштовх до розробки нової економічної історії дало саме усвідомлення того факту, що дії інститутів небезкоштовно.

Місцеві органи влади і місцеві природоохоронні органи (фонди і комітети) не використовують виділені фінансові кошти за прямим призначенням – на природоохоронні заходи, а перерозподіляють їх на менш пріоритетні потреби.

Ринкові методи регулювання процесів природокористування та охорони навколишнього середовища формувалися багато в чому під впливом становлення ринку в Україні. На основі аналізу досвіду розвинених країн в питанні регулювання і управління процесами природокористування, зроблені висновки про те, що економічні (непрямі) методи можуть бути використані тільки в якості доповнення до адміністративних.

В результаті дослідження визначено, що в Україні відсутня єдина теоретична база (теорія) раціонального природокористування. Необхідність теорії безсумнівна. У роботі запропонована модель ефективного балансу методів регулювання. Показано, що на формування ефективного балансу впливають взаємопов'язані фактори зовнішнього середовища. Доведено також, що досягнення ефективного балансу можливо тільки при комплексній трансформації інституціонального середовища, переоцінці природно-ресурсного потенціалу України, впровадженні системи екологічної освіти та виховання.

У доступному для огляду майбутньому неможливо гарантувати швидке вирішення природоохоронних проблем. Держава ще довгі роки буде приділяти першочергову увагу економіці, тоді як для вирішення проблем природоохоронної сфери потрібні кошти. Виконана нами робота, висунуті моделі і припущення, лише теоретичний базис.

Першочерговим завданням є підвищення ефективності державного контролю за дотриманням існуючих регламентів природокористування із застосуванням економічних і адміністративних санкцій для запобігання аварій і катастроф, захід екологічних правопорушень і злочинів. З цією метою необхідно: встановити чітку систему екологічних обмежень і регламентації режимів природокористування по територіях і екосистемах; ввести ліцензування природокористування; об'єднати під загальним методичним і організаційним керівництвом діючі на державних і відомчих територіях системи спостереження і контролю за станом природних ресурсів та об'єктів навколишнього середовища; створити мережу стаціонарних та пересувних технічних засобів контролю за джерелами забруднення природного середовища, в тому числі з використанням дистанційних і експрес-методів.

Також необхідне вдосконалення механізму встановлення і справляння плати за забруднення природного середовища на основі наступних принципів положень:

- використання підвищених нормативів плати за перевищення встановлених лімітів викидів і скидів шкідливих речовин, розміщення відходів;
- надання права територіальним органам управління встановлювати підприємствам плату за забруднення з урахуванням якісного складу

викидів і скидів, гостроти екологічної ситуації в конкретних регіонах;

- індексація рівня плати з урахуванням інфляції;

– надання підприємствам пільг при реалізації природоохоронних заходів за рахунок власних коштів.

При переході до фази реконструкції промисловості та інших галузей народного господарства посилюватиметься роль економічного стимулювання природоохоронної діяльності. Основний зміст термінових заходів по формуванню ефективного механізму природокористування зводиться до наступного:

- соціально-економічна оцінка природних ресурсів як частини національного багатства України;
- формування федерального і територіальних кадастрів природних ресурсів як основи для прийняття господарських рішень з розвитку і розміщення продуктивних сил;
- вдосконалення системи платності природокористування, включаючи введення плати за право користування природними ресурсами, охорону і відтворення природних ресурсів, а також штрафних платежів за понадлімітне і нераціональне використання природних ресурсів;
- розвиток орендних і концесійних форм користування природними ресурсами та об'єктами;
- формування ринку природних ресурсів;
- переклад галузей і організацій, що здійснюють охорону і відтворення природних ресурсів, на самофінансування шляхом створення позабюджетних федеральних і регіональних фондів з охорони і відновлення окремих видів природних ресурсів.

Висновки та пропозиції. Уряд України здійснює заходи з підтримки мінімально необхідного рівня екологічної безпеки та масштабів прямої природоохоронної діяльності, компенсаційних заходів, а також щодо збереження існуючого технічного та організаційно-господарського потенціалу в цій сфері. Нагальність реалізації цих заходів визначається в першу чергу складною екологічною обстановкою в багатьох регіонах країни і, крім того, необхідністю виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів і конвенцій щодо збереження біологічного різноманіття, запобігання глобальній зміні клімату і зникнення озонового шару Землі, охорони унікальних природних зон, включаючи Арктику, щодо зниження транскордонного забруднення повітря, охорони морів від забруднення і т.д.

Для забезпечення екологічної безпеки існуючих виробництв, технологій, а також споруд, матеріалів і речовин маркетингова діяльність розвивається за наступними напрямками:

- економіко-математичне ранжування перерахованих елементів за ступенем технічної та екологічної небезпеки на основі теорії ризику;
- розробка та впровадження автоматизованих систем контролю найбільш небезпечних комерційно-господарських видів діяльності, виробництв, споруд;
- організація обов'язкових аварійно-страхових фондів на підприємствах торгівлі, харчування, складського господарства.

З метою забезпечення безпеки населення і навколишнього середовища створюються єди-

на державна система контролю (моніторингу) радіаційної обстановки на території України, а також банк даних з метою узагальнення, аналізу та вироблення рекомендацій щодо оздоровлення обстановки. Крім того, проводяться аналізи і експертизи моделей можливих аварійних ситуацій на всіх діючих підприємствах і об'єктах ядерно-енергетичного циклу на території країни.

Важливими елементами здійснення екологічної політики є розробка і реалізація цільових державних програм охорони навколишнього середовища і раціонального природокористуван-

ня. Велика частина заходів, що намічаються в рамках цих програм, буде фінансуватися за рахунок коштів місцевих бюджетів, екологічних фондів, галузевих інвестиційних фондів і власних коштів підприємств.

Прагнення до балансу методів регулювання принесе, в кінцевому рахунку, позитивні ефекти. Для досягнення балансу методів регулювання необхідно в значній мірі координувати діяльність держави в напрямку комплексного вдосконалення інституційної сфери і формування ринкової економіки в Україні.

Список літератури:

1. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Основи екології : навч. посіб. / рец. І.Г. Ємельянов. Київ, 2013. 288 с.
2. Берюх О.В. Шляхи вдосконалення діяльності з екологізації економіки України. *Держава та регіони (Серія «Державне управління»)*. 2012. № 1. С. 11–15.
3. Біляк Т.О. Екологізація економічної діяльності як передумова забезпечення екологічної безпеки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 7–8. С. 41–44.
4. Гіндес О.Г. Формування інструментарію державного управління сталим розвитком регіону в системі раціонального природокористування. *Економіка та держава*. 2013. № 1. С. 88–90.

References:

1. Zaverukha N.M., Serebriakov V.V., Skyba Yu.A. (2013). *Osnovy ekolohii [Principles of Ecology]*. Kiev : Karavela. (in Ukrainian)
2. Beriukh O.V. (2013). Shliakhy vdoskonalennia diialnosti z ekolohizatsii ekonomiky Ukrainy [Ways of improvement of activity on ecologization of economy of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony*, vol. 1, pp. 11–15.
3. Biliak T.O. (2012). Ekolohizatsiia ekonomichnoi diialnosti yak peredumova zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky [Environmentalization of economic activity as a prerequisite for ensuring environmental safety]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7–8, pp. 41–44.
4. Hinds O.H. (2013). Formuvannia instrumentariiu derzhavnoho upravlinnia stalym rozvytkom rehionu v systemi ratsionalnoho pryrodokorystuvannia [The formation of the tools of state governance for the sustainable development of the region in the system of rational nature management]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 88–90.